

Уляна Барановська

Категорія духовності та плюралізм її визначень

Розглянуто духовність як категорію людського буття, що виражає його здатність до творення культури та самотворення. Проаналізовано поняття «духовності» у філософсько-релігійному дискурсі. Досліджено, що категорія духовності має надзвичайно багатогранний зміст, який розкривається через плюралізм її визначень.

Ключові слова: дух, душа, духовність, цінність, плюралізм

Питання духовності було і залишається одним із ключових та наскрізних питань всієї історії філософії. Пошуком відповіді на це питання займалось не одне покоління вчених – філософів, релігієзнавців, теологів, однак досі воно залишається відкритим. Це зумовлено плюралізмом визначень духовності та відсутністю єдиного змістового наповнення цієї категорії. Саме тому поняття і надалі залишається в полі уваги дослідників, а відтак його осмислення також не втрачає актуальності.

Зокрема, з величезних за обсягом та різноманітних за змістом досліджень поняття духовності особливе місце належить російському релігійному філософу Миколі Бердяєву, який у своїх працях «Дух та реальність», «Духовна криза інтелігенції», «Царство духа і царство кесаря» не лише намагається розкрити зміст духовності, ця категорія є однією з ключових у його дослідженнях¹. Уваги заслуговують і наукові пошуки німецького філософа Альберта Швейцера, який апелює до гуманістичної сутності людини як лона зародження моральних та духовних якостей особистості².

Схожу позицію знаходимо в українського філософа, представника Київської філософської школи Сергія Кримського. В своєму дослідженні «Контури духовності: нові контексти ідентифікації» він визначає духовність як здатність людини перетворити зовнішній світ у внутрішній всесвіт на основі моральності³. Представники Львівської філософської школи Станіслав Шендрик⁴ та Марія Альчук⁵ у авторських розвідках розкривають категорію духовності як ознаку суб'єкта, що сприяє інтеграції його в суспільне життя. Отож, метою дослідження є спроба проаналізувати і дати узагальнююче визначення категорії духовності.

Принципово важливим для розкриття тематики статті є з'ясування сутнісного значення та змістовного навантаження поняття «духовність».

У Словнику російської мови Сергія Ожегова духовність визначається як властивість душі, де духовні, моральні та інтелектуальні інтереси переважають над матеріальним⁶.

У «Філософському енциклопедичному словнику» подається дещо інше визначення духовності. «Духовність – категорія людського буття, що виражає його здатність до творення культури та самотворення. Пояснення природи людського буття через категорії «дух» та «духовність» означає, що людина може не тільки пізнавати та відображувати навколишній світ, а й творити його. Творчі можливості людини як духовної істоти говорять про те, що окрім мислення вона має ще й вольове відношення до реальності»⁷.

Зрозуміло, що ці визначення ґрунтуються на численних дослідженнях теоретиків питання духовності, тому важливо звернутись до їхніх праць. Бінарні опозиції духовного і матеріального неодноразово були предметом аналізу в наукових працях. Зокрема, матеріалісти, систематично оперуючи категоріями дух, духовність, ці категорії розглядають як опозиційні до поняття «матерія», вважаючи їх вторинними. Ця ідея інтерпретується представниками так званого «класичного матеріалізму» наступним чином: «Матерія, природа, буття, фізичне – первинні, а дух, свідомість, відчуття, психічне – вторинне». Попри це вони погоджуються, що матеріалізм та ідеалізм відрізняються залежно від того, що філософ визначає первинною природою – матерію, зовнішній, фізичний світ чи свідомість, дух, відчуття⁸. Тобто, визначення природи духовності є суб'єктивним, таким, яким визначає її сама особа відносно себе.

Однак аналіз категорії духовності не можна здійснювати лише в межах матеріалізму. Саме тому Альберт Швейцер поставив ключові питання дослідження моральних і духовних задатків людини у ракурсі пошуків істинної життєвої позиції, яка спонукала людину до внутрішньої гармонії та вдосконалення⁹. Філософ вважав, що людина освоює світ не на основі його пізнання, а завдяки переживанню світу, внутрішньому перетворенню. Таким чином людський дух постійно об'єктивується в артефактах, які творять світ культури. Культура – це втілення гуманістичної сутності людини.

Традиційно в гуманітарних науках духовне ототожнюється з моральним. Кримський Сергій під духовністю розуміє «здатність переводити універсум зовнішнього буття у внутрішній всесвіт особистості на моральній основі, здатність створювати той внутрішній світ, завдяки якому реалізується самототожність людини, її свобода від повної залежності від ситуації, яка постійно змінюється»¹⁰. Духовність в кінцевому результаті призводить до своєрідного смислового об'єднання образу з моральним законом особистості. Вона виступає як «внутрішня людина», людина-серце, сокровенний суб'єкт

власних творчих інтенцій. Духовність «пов'язана з вибором свого власного образу, своєї долі та ролі, одним словом із зустріччю з самим собою»¹¹.

С. Кримський визначає питання духовності як ніколи актуальним, а також таким, яке саме зараз можна найоб'єктивніше дослідити. В епоху глобалізації з'являється можливість вивчати, чи внаслідок задоволення матеріальних потреб людина стає щасливою, переходить на вищий рівень і починає задовольняти свої духовні потреби, самоформуватись. Філософ відкидає побутове поширене розуміння духовності як альтернативи тілесності. Він зауважує, що «духовність – це опосередковане начало між інтелектом та інстинктом. Це завжди повнота буття, протилежна будь-якій абсолютизації якоїсь із його підсистем»¹².

У своїй статті «Контури духовності: нові контексти ідентифікації» Кримський розрізняє та окреслює категорії «дух», «душа» та «духовність»¹³. Насамперед дослідник вказує на помилку своїх попередників, які ставили знак рівності між поняттями душа та духовність, розглядали ці поняття як такі, що взаємодоповнюють одне одного. Він вважає, що «духовність не зводиться до душі. Душа виступає лише суб'єктом духовності, але в жодному разі не є її самістю»¹⁴. Саме тому, на думку С. Кримського, духовність не попадає під бінарну опозицію «суб'єктивне – об'єктивне», а є власне самим буттям, наповненим духом. Звідси, «дух» слід розуміти як об'єктивне явище та не об'єктивну предметність, що трансформуються одна в одну. Опредмечення цього духовного потенціалу виявляється в здатності надавати сенс індивідуальному буттю. І знову С. Кримський підсумовує: поняття «духовності» треба трактувати крізь призму внутрішнього світу людини, ціннісного світу, що витворюється в самій людині та виокремлює і вивищує її¹⁵.

Деяко інше розуміння духовності знаходимо в релігійних філософів. Наприклад, відомий російський філософ Микола Бердяєв неодноразово звертається до поняття «дух» і «духовність». В одному із його досліджень мовиться про те, що «завоювання духовності – головна мета людського життя», тому що духовність – це «боголюдський стан», досягнувши якого, особа «звільняється від влади світового і соціального середовища»¹⁶.

Так, учений не лише досліджує дух і духовність, ці категорії можна вважати ключовими у його наукових пошуках. Російський філософ зробив спробу виокремлення та ілюстрування специфічних рис духу та духовності, а також протиставив їх природі та матерії, показавши їхню первинність. На протигагу прибічникам натуралізму й монізму, які розглядали дух як реальність, М. Бердяєв ставить собі за мету показати, що дух – це не субстанція і не предмет. «Головною протилежністю, – на його думку,

– має бути визнана протилежність духу і природи»¹⁷. Демонструючи її, філософ називає такі ознаки духу: розум, свобода, любов, творчість, відчуття провини. Він писав: «Дух на Землі втілюється не в об'єктивних структурах, а у свободі, справедливості, любові, творчості, в інтуїтивному пізнанні, не в об'єктивності, а в екзистенційній суб'єктивності»¹⁸. Відтак, дух розкривається в суб'єкті, а не в об'єкті, вважає М. Бердяєв.

Тобто в цьому контексті він розглядає дух як вищу якість існування, аніж існування душевне і тілесне. «Це означає, що душа і тіло людини можуть перенестися в інший, вищий порядок духовного існування, що людина може перейти з порядку природи у порядок свободи, царину смислу, з порядку суперечки і ворожнечі – у порядок любові та єднання», – йдеться у праці «Про призначення людини» М. Бердяєва¹⁹. На думку дослідника, дух є особистим і розкривається саме в особистості, але він сповнює її надособистим змістом, тобто божественним началом, бо «дух – божественний елемент в людині»²⁰. Таким чином, філософ проповідує ідею ототожнення Духа і Творця. Коли особа намагається пізнати Дух в собі, розкрити та примножити його, тоді вона стає духовною особою. Але пошук Духа не є конечним – у цьому пошуку людина перебуває все своє життя, адже для пізнання надособистісного потрібно плекати в собі вищі цінності – Істинність, Добро, Красу, Свободу²¹. Учений переконаний, що духовність притаманна кожній людині, але не в кожній вона виявляється, адже може бути нерозкритою чи пригніченою. А тому духовність можна назвати потенційною можливістю людини, яка не завжди може стати актуальною.

Духовність людини розвивається в єдності з тілесними та душевними початками. Через душу передаються вищі якості та смисли. М. Бердяєв переконаний, що духовність – це глибоко особистісна ознака, що розкривається при пошуку людиною не лише власного спасіння, але й спасіння спільноти, в якій ця людина перебуває, світу, в якому вона існує. Розкриття в собі найкращих якостей і примноження їх через поєднання з Богом призводять до духовного «виверження» особистості²².

Погляди представника Львівської філософської школи Станіслав Шендрика дещо відрізняються від того, як розуміють поняття «душі» та «духовності» С. Кримський та М. Бердяєв. Дослідник пропонує розглядати духовність у двох значеннях – широкому та вузькому. «У широкому значенні змістом духовності – це духовний досвід, притаманний певному суб'єктові, інтегрований вияв у життєдіяльності всіх компонентів культури – релігії, моральності, мистецтва, науки, філософії, ідеології, характеризуючи рівень залучення спільноти або індивіда до царини Духу»²³. Науковець трактує

духовність як ознаку суб'єкта, яка з емпірією, з пізнанням накопичується в особі, щоби та змогла пізнати щось вище – «царину Духу». С. Шендрик зауважує, що показником духовності є той стан, коли духовні якості та цінності в індивіда чи то у спільноти превалюють над матеріальними. «У вузькому значенні духовність інтерпретується як стан залучення суб'єкта до релігійного життя – релігійних цінностей, ідеалів, знань, переживань, що забезпечують містичний зв'язок між людиною та Богом»²⁴. Даючи таке визначення, дослідник наголошує, що духовною особою можна назвати лише в тому випадку, якщо вона є релігійною, тобто не лише вірить в існування Творця, але й підкріплює свою віру дотриманням догм, читанням Святого Письма, виконанням Божих заповідей-законів тощо.

Львівська дослідниця Марія Альчук у статті «Духовність як форма самовизначення нації» також розглядає духовність як здатність людини до самовизначення, до власного самопізнання²⁵. Тут же науковець намагається розкрити поняття «духовність» не лише як особистісне начало, але і як виразник інтересів національної спільноти, провести паралелі між національним і особистісним буттям. «Духовність як форма інтеграції особи в національне життя є одночасно умовою її самовизначення»²⁶.

Праці вказаних науковців зробили вагомий внесок у розвиток уявлень про духовність, що має істотне значення для її осмислення в сучасний період. Та попри це вивчення сучасного стану проблеми показує, що дослідження цієї категорії є частковим і надалі потребує глибокого теоретизування. Тому через системний аналіз та при врахуванні людського контексту можна визначити, що одним із складників духовності є ціннісні орієнтири людини, які формуються під впливом традицій суспільства, в якому перебуває індивід.

¹ Каган М. О духовном (Опыт категоріального анализа) / М. Каган // Вопросы философии. – 1985. – № 9. – С. 91–102.

² Швейцер А. Культура и этика / А. Швейцер. – М.: Прогрес, 1993. – 343 с.

³ Крымский С. Контуры духовности: новые контексты идентификации / С. Крымский // Вопросы философии. – 1992. – № 12. – С. 21–28.

⁴ Культурологія: енциклопедичний словник / [М. П. Альчук, Ф. С. Бацевич, І. М. Бойко]; за ред. д-ра філос. наук, проф. В. П. Мельника. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. – С. 103.

⁵ Альчук М. Духовність як форма самовизначення нації / М. Альчук // Духовність. Культура. Нація. Збірник наукових статей. – Львів; Київ, 2003. – С. 4–12.

⁶ Ожегов С. Словары русского языка 70 000 слов / С. Ожегов. – М.: Рус. язык, 1991. – С. 186.

⁷ Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – С. 179.

- ⁸ Ленин В. Полн. собр. соч.: изд. 5-е / В. Ленин. – М.: Политиздат, 1970. – Т. 18 – С. 241.
- ⁹ Швейцер А. Культура и этика / А. Швейцер. – М.: Прогрес, 1993.
- ¹⁰ Крымский С. Контуры духовности... – С. 22.
- ¹¹ Там само.
- ¹² Там само. – С. 24.
- ¹³ Там само. – С. 21–28.
- ¹⁴ Там само. – С. 25.
- ¹⁵ Там само. – С. 28.
- ¹⁶ Бердяев Н. О назначении человека / Н. Бердяев. – М.: Республика, 1993. – С. 158–161.
- ¹⁷ Бердяев Н. Философия свободного духа / Н. Бердяев. – М.: Хранитель, 2006. – С. 465.
- ¹⁸ Там само. – С. 366.
- ¹⁹ Бердяев Н. О назначении человека... – С. 185.
- ²⁰ Там само.
- ²¹ Там само. – С. 186.
- ²² Бердяев Н. Философия свободного духа... – С. 404.
- ²³ Культурологія: енциклопедичний словник... – С. 103.
- ²⁴ Там само.
- ²⁵ Альчук М. Духовність як форма самовизначення нації... – С. 4–12.
- ²⁶ Там само. – С. 8.

SUMMARY

Ulyana Baranovska

Category of spirituality and plurality of its definitions

Spirituality as a category of human being that expresses its ability to create culture and self-creation is considered. The concept of «spirituality» in the philosophical and religious discourse is analyzed. It is investigated that «category of spirituality» has an extremely versatile content that is revealed through the plurality of its definitions.

Keywords: spirit, soul, spirituality, value, pluralism